

ОСНОВНІ СТРУКТУРНІ КОМПОНЕНТИ ЕДУКАЦІЙНОГО СЕРЕДОВИЩА СТУДЕНТА ВИЩОГО ПЕДАГОГІЧНОГО НАВЧАЛЬНОГО ЗАКЛАДУ

Едукаційне, тобто інформаційно насичене середовище, що забезпечує виховання і різносторонній (фізичний, моральний, естетичний, розумовий, професійний та ін.) розвиток особистості, вже завдяки своїй багатофункціональності передбачає багатокomпонентність. Структура едукаційного середовища для дошкільника, учня молодшого шкільного віку чи студента не може бути однаковою. Різною вона повинна бути і для майбутніх фахівців різних профілів. Стаття присвячена спробі вичленувати основні структурні компоненти едукаційного середовища майбутнього вчителя.

Один із засновників педагогіки співробітництва, сучасний грузинський психолог і педагог Ш.О. Амонашвілі вважає, що оточуюче дитину середовище потрібно вдосконалювати. Найвищою турботою вчителя з метою реалізації його особливої гуманістичної місії в «Школі життя», є, на думку вченого, олюднення середовища, що оточує дитину, гуманізація соціуму й самого педагогічного процесу. Гуманізацію виховання він вбачає в створенні навколо дитини гуманістичного виховного середовища.

У вищому педагогічному навчальному закладі цьому потрібно навчати майбутніх учителів, але здійснити це можна лише шляхом створення гуманістичного, едукаційно спрямованого середовища, в якому майбутні вчителі здобувають свою професійну підготовку.

Для цього варто звернутися, насамперед, до досвіду тих вітчизняних і зарубіжних освітніх закладів підвищеного типу та педагогічних закладів минулого, котрі досягли в цій справі суттєвих позитивних результатів. Це і Києво-Могилянська академія, і Царськосільський ліцей, і Київський Фребелівський педагогічний інститут, і ін. Є чому повчитися і в багатьох сучасних вітчизняних вищих навчальних закладах та авторських школах.

Ще в перші роки після заснування Києво-Могилянської академії в ній було запроваджено неухильне правило: навіть у вільний від навчання час кожен вихованець на території академії зобов'язаний був неодмінно відповідати не на тій мові, на якій до нього зверталися, а на іншій – одній з тих, котрі вивчалися в академії. Одного лише перебування протягом дванадцяти років у такому лінгвістично-едукаційному середовищі було достатньо для набуття вихованцями академії високого рівня мовленнєвих умінь із кількох мов.

У Царськосільському ліцеї вихованці в позанавчальний час також мали право спілкуватися між собою лише французькою або німецькою мовами. І так щоденно протягом шести років.

Дуже важливим елементом едукаційного середовища в Царськосільському ліцеї було те, що кожен вихованець мав для проживання й виконання самостійної творчої роботи окрему кімнату. Усього таких кімнат було 50. Ця цифра була верхньою допустимою межею набору на курс. (У сучасному переповненому гуртожитку жодна Муза, на жаль, не протримається

навіть кількох хвилин).

Розпорядок дня ліцеїстів був досить напруженим. Від 6-ї до 7-ї години вранці відводився час на молитву та повторення уроків. З 8-ї по 10-у – класи. О 10-й – сніданок, після якого ще дві години роботи в класах з наступною прогулянкою і повторенням уроків. О 13-й – обід. З 14-ї – краснопис і малювання. З 15-ї до 17-ї – знову класи з наступним відпочинком, полуденком, прогулянкою та гімнастичними вправами. О 20-й – вечеря. Лише з 21-ї дозволялося ліцеїстам перебувати в своїй кімнаті в дортуарі. Сон – з 22-ї.

Дуже лімітованим був час, коли дозволялося зустрічатися на території ліцею з близькими родичами. Не могли байдикувати ліцеїсти навіть під час канікул, бо додому їх не відпускали, а лише давали трохи більше часу для вільного вибору видів творчості, ігор, читання, спілкування – всього того, що також сприяло їх розвитку.

На схожих засадах було організовано роботу закладів цього типу в Україні. Про результативність роботи Ніжинського ліцею яскраво свідчить вибитий золотом на мармурі у вестибюлі солідний список найвідоміших його вихованців.

У цьому закладі була солідна бібліотека, унікальна картинна галерея (окремі раритетні полотна збереглися й донині в Ніжинському державному університеті імені Миколи Гоголя).

Інформаційний простір, що формується державними і навіть приватними засобами масової інформації, не може бути абсолютно стихійним. У світовій практиці існують певні правила і обмеження, які регламентують мультимедійне середовище. Мова йде не лише про чіткі обмеження на розголошення окремих аспектів військової, науково-технічної чи економічної інформації, яка може становити державну таємницю, а й про інформацію, яка могла б образити власну гідність особистості, образити національні або релігійні почуття, провокувати агресивність тощо. Існують чіткі обмеження щодо ступеню відкритості, часу показу по телебаченню та вікового цензу допуску в кінозали при наявності у відеопродукції сцен насилля чи сексу. Більше того, існує ціла індустрія по підготовці пізнавальних та виховних телевізійних і радіопрограм. Отже, інформаційне середовище в сучасному цивілізованому суспільстві вже давно перестало бути стихійним.

Бурхливий розвиток науки і техніки призводить до ускладнення, а часом і до спотворення взаємовідносин людини і природи. Під впливом діяльності людини поступово став зникати природний світ, а замість нього почав створюватися штучний, надуманий, який можна доволіно моделювати за примхою споживача. Конфлікт людини з природою, відмежування людини від живої природи призводить до інтуїтивного відчуття катастрофи, що невпинно насувається. Сучасна глобальна криза зумовлена створенням штучного ерзац-світу та втратою у зв'язку з цим відчуття людиною природного буття.

Специфіка педагогічного ВНЗ полягає в тому, що тут потрібно не лише створювати едукативне середовище для студентів, але й переконати їх самих в необхідності оновлювати для дитини середовище, робити його більш гуманним, навчити їх створювати оптимальне для дітей виховне середовище, яке допомогло б розкриттю та розвитку закладених у кожній дитині природних

здатків, сприяло б її самовихованню.

В умовах наростання проявів глобалізації в суспільстві і, зокрема, в освіті за рахунок виникнення в Україні тих же проблем, які є характерними для інших країн, або з якими вони вже стикалися, різко зростає потреба в урахуванні зарубіжного досвіду успішного вирішення цих проблем. Критичний аналіз і узагальнення сучасного стану та досвіду зарубіжної практики гуманізації соціального середовища і виховання дозволив виділити з цього досвіду те, що не суперечить нашій ментальності й може бути використане при створенні гуманного виховного середовища для молодших школярів. Виявлено і ті інтеграційні тенденції в системі педагогічної освіти, котрі сприяють формуванню у вчителя тих гуманістично спрямованих професійних якостей, котрі в багатьох розвинених країнах вже давно є не просто затребуваними, а й обов'язковими, але для українського вчителя ще залишаються не дуже звичними, наприклад, безумовне визнання права дитини на невторчання педагога в її недеструктивну поведінку або відпочинок, повага до її права на власну точку зору і навіть на помилку, права бути не такою, як інші тощо.

Усі перераховані вище компоненти едукативного середовища учнівської молоді є дещо розрізненими, деструктурованими. Спробуємо їх об'єднати, структурувати.

Людина – це, насамперед, істота біологічна, а тому все, що пов'язане з природним середовищем, тобто генетикою, кліматом, рослинним і тваринним оточенням є першою групою компонентів едукативного середовища будь-якої людини, в тому числі і студента. Частина цих компонентів є передумовою фізичного існування людини. Взаємозв'язки між окремими компонентами цієї групи показані на схемі.

Людина, на відміну від інших представників тваринного світу, є істотою мислячою. Цим обумовлена друга група компонентів едукативного середовища, куди входить інформаційне, мовне, наукове, гуманітарно зорієнтоване освітнє і навіть віртуальне середовище.

Не менш важливою є третя група компонентів едукативного середовища студента, зумовлена тим, що людина – це ще й соціальна істота, а отже, вона перебуває й сприяє вдосконаленню соціально зорієнтованого суспільного середовища, середовища культури. Для повноцінного професійного розвитку майбутньому вчителю потрібне професійно сприятливе для педагогічної діяльності середовище.

На схемі відображено лише основні компоненти того середовища, яке оточує студента у вищому педагогічному навчальному закладі, та ті взаємозв'язки між ними, котрі й створюють едукативний вплив на майбутнього вчителя. Схема розділена на три блоки, але цей поділ умовний. Далеко не всі взаємозв'язки відображені на ній. Адже природне середовище є чинником не лише виживання людини як біологічної істоти, а й джерелом пізнання законів природи, тобто важливим чинником розвитку людини, як істоти мислячої. А для майбутнього вчителя природне середовище є ще й джерелом професійної підготовки для екологічного виховання учнів.

Ряд сучасних дослідників [2, 24] застерігає від посилення апологетики віртуального середовища, викликаного широким упровадженням комп'ютерів,

Інтернету та інших технічних нововведень, які призводять до свого роду підміни природи її моделлю. Хоча ці нововведення відкривають величезні можливості в пізнанні змодельованих фахівцями технічних, біологічних, медичних, геофізичних, астрономічних та інших процесів, сприяє розумовому розвитку учнівської молоді, але зловживання ілюзорним перебуванням у віртуальному просторі може призвести до того, що людина, гордий підкорювач природи, поступово привчає себе до ідеології існування в штучному світі, де вона дійсно стає вже повним господарем, але не реального, а придуманого нею ілюзорного світу.

Готуючи майбутніх учителів до роботи в сільській школі, не слід упускати специфіки того середовища, в яке попаде наш випускник, будучи розподіленим у сільську школу. Ще два десятиліття тому студенти педагогічного ВНЗ обов'язково проходили педагогічну практику в сільській школі. Зараз держава «економить» на цьому і тому значна частина молодих учителів попадає в сільське середовище, в умови сільської школи, зовсім не будучи готовою до цього.

Не випадково К.Д. Ушинський (1823-1970) радив створювати педагогічні семінарії в сільській місцевості [див. 5]. Та й С.О. Рачинський (1833-1902) вважав небезпечним повний відрив майбутніх учителів навіть на короткий проміжок часу від селянського середовища, бо постійне спілкування вихідців із села з юнаками інших станів, спокусливість напівбарського укладу життя призводило до того, що тогочасні учительські семінарії перетворювалися в «теплиці для вигонки чиновників» [див. 4, с. 26-36].

У Київському Фребелівському педагогічному інституті саме допоміжні установи – дитячий садок і народна школа для практичних занять, педагогічна амбулаторія і дитячий притулок – були основними компонентами едукативного педагогічного середовища [див. 1, с. 255, 453, 456].

Тривале спостереження за діяльністю вчителів, що працюють із студентами-практикантами, відвідування та аналіз занять, що проводять самі практиканти, а згодом і занять цих же колишніх студентів, які вже стали вчителями, однозначно свідчить, що чимало методичних прийомів, а часом і елементи стилю спілкування, запозичаються від того вчителя, у класі якого студент проходив педагогічну практику. Особливо помітно це на прикладі «запозичення» далеко не ідеальних елементів роботи вчителя, бо позитивне можна було б однаковою мірою приписати як впливові вчителя, так і «правильній» теорії, яка давалася в стінах педагогічного ВНЗ. Отже, з повним правом можна вважати школу, в якій студент проходить педагогічну практику, рівноправним співучасником професійної підготовки майбутнього вчителя. Вплив школи, в якій студент проходить педагогічну практику, має чи не більший вплив на формування професійних якостей майбутнього вчителя, аніж та школа, в якій цей студент колись навчався і сприймав діяльність учителя очима школяра, котрий ще, можливо, й не визначився зі своєю майбутньою професією.

Недоліки в організації педпрактики на «чужій» території, що не належить педагогічному ВНЗ, та ще іноді за умови повної відсутності оплати вчителям та керівництву школи за роботу з практикантами, наводить на думку, що в свій

час досить поспішно відмовилися від шкіл та дошкільних закладів, які були в прямому підпорядкуванні педагогічної семінарії, педінституту чи університету з педагогічним факультетом. К.Д. Ушинський так розцінив подібний крок уряду: «Педагогічний інститут готував переважно викладачів для середніх і вищих навчальних закладів; а засвоївши собі університетський курс наук і закривши свою практичну школу, педагогічний інститут втратив зовсім будь-який спеціально-педагогічний характер і став якимось непотрібним додатком до університету» [5, 32].

Повчально, що в XIX ст. при духовних семінаріях були недільні школи спеціально для того, щоб семінаристи з першого року навчання могли бачити діяльність своїх наставників із учнями цих шкіл та самі вправлятися в релігійно-педагогічній діяльності під пильним наглядом своїх наставників. М.І. Пирогов для поліпшення викладання сільського господарства та природничих наук в Одеському ліцеї пропонував навіть заснувати «практичний хутір», обладнавши його відповідними засобами для практичної освіти [див. 3, с. 69].

Отже, процес формування готовності майбутніх учителів початкових класів до здійснення едукативного процесу може відбуватися лише за умови, коли викладач у співробітництві зі студентами створює таке середовище, в якому кожен має змогу максимально актуалізувати і реалізувати своє «Я».

Далеко не всі компоненти оточуючого студентську молодь середовища відображені на схемі. Так, у останні роки при багатьох ВНЗ почали створюватися культові заклади. Навіть маючи науковий світогляд, майбутній учитель повинен бути обізнаним з основами християнської моралі, поважати право будь-якого громадянина на віросповідання чи атеїзм.

Навчання у вищому педагогічному навчальному закладі має бути періодом перебування майбутнього вчителя не лише в едукативному, а й, неодмінно, в професійно сприятливому для педагогічної діяльності середовищі. Історичні чи культурні пам'ятки, музеї, мистецькі галереї будь-якого міста, де розташований педагогічний ВНЗ, при мудрій постановці виховної роботи на факультетах можуть стати справді едукативним, професійно зорієнтованим середовищем.

Так, наявність поруч з Уманським педагогічним університетом імені Павла Тичини славнозвісного дендрологічного парку «Софіївка» є не лише екологічним оазисом для фізичного розвитку студентів, місцем їх відпочинку. Як і для інших відвідувачів парку цікаві розповіді екскурсів є для них джерелом естетичного, екологічного, історичного, меценатського, філософського аспектів світопізнання, а скульптури, архітектурні пам'ятки та елементи ландшафтного мистецтва – засобом естетичного розвитку. А от професійна значимість «Софіївки» для майбутнього вчителя полягає в тому, що саме тут вони можуть спробувати себе в якості екскурсовода для учнів того класу, в якому проходять педагогічну практику, набуваючи при цьому організаторські вміння, відшліфовуючи елементи ораторського мистецтва. Студенти філологічного факультету можуть спробувати свої сили в проведенні екскурсій англійською мовою. У парку з такою історією, легендами, розмаїттям рослинного світу це здійснюється із задоволенням. Більше того, студент сам

приходить до висновку: щоб зацікавити чимось дітей, потрібно знати про об'єкт розповіді в десятки разів більше, ніж той обсяг, який доведеться викласти слухачам.

В Умані є декілька музеїв, чимало пам'яток архітектури, історичних місць, описаних навіть у Кобзарі Тараса Шевченка. Всі ці компоненти історичного та культурного середовища вже давно виявлені або створені ентузіастами своєї справи, патріотами нашого міста і України. А от чи стануть ці та інші подібні заклади та історичні місця засобом едукативного процесу в формуванні майбутнього вчителя, залежить від педагогічного колективу університету і, зокрема, від професійності та досвідченості кураторів академічних груп.

Але чи можна тоді таке цілеспрямоване використання оточуючих об'єктів природи, культури та історії для професійного розвитку майбутніх учителів вважати впливом середовища, а не виховання?

Можна. Адже всі ці об'єкти створені для дещо інших цілей – збереження природи і національної культури, дослідження й популяризація серед усіх співгромадян, незалежно від віку і професії, здобутків та історії рідного краю. За цією ж логікою звичайна школа, як місце педагогічної практики, або Крим, як об'єкт польової практики студента-біолога, також є середовищем, бо ні школа, ні Крим також не створені спеціально для підготовки майбутнього вчителя. Студент волею долі попадає в оточення цих потенційно сприятливих для його загального і професійного розвитку об'єктів середовища.

А от чи зможе він у повній мірі скористатися цією нагодою, залежить не лише від нього особисто, а й від його наставників, котрі мали б скоригувати його професійне становлення так, щоб не упустити жодного шансу з такого подарунку долі. Адже не секрет, що наявність сприятливого природного, інформаційного, історичного, культурного середовища не завжди стає ефективним чинником загального та професійного розвитку молодої людини. Можна бути студентом периферійного ВНЗ і бути краще обізнаним із столичними музеями, театрами, пам'ятками історії та культури, ніж випускник київського ВНЗ, а можна навчатися в Уманському педуніверситеті і не знати про існування в кількох сотнях метрів від нього музею народної освіти, не побувати жодного разу в місцевій картинній галереї та краєзнавчому музеї, не знати про Надію Суровцеву та її меморіальну кімнату, розташовану в 30 метрах від дороги між старим і новим корпусами університету.

Регулярне спілкування з екскурсоводами-професіоналами та з місцевими і заїжджими літераторами є ефективним компонентом мовного середовища майбутніх учителів, зустрічі з музейними працівниками-істориками – компонент наукового середовища, бесіди з митцями різних жанрів (художниками, скульпторами, архітекторами, майстрами народної творчості) – компонент культурного середовища. Але й тут потрібна добре продумана і чітко спланована робота вищого навчального закладу, бо утопічною наївністю було б розраховувати на те, що кожний студент міг би розраховувати на випадкові корисні особисті зустрічі з ентузіастами-істориками, творцями мистецтва та іншими цікавими людьми. Лише за умови цілеспрямованої роботи в цьому напрямку можна охопити якомога більшу кількість студентства

контактами з тими особистостями, котрі можуть стати для них репрезентативними постатями сучасності, носіями історії, творцями національного мистецтва.

Отже, всі напрямки оточуючого вищій педагогічний навчальний заклад середовища можуть мати едукативну і професійну спрямованість лише за тієї умови, що вони продумано включені в систему загального розвитку студентів і їх фахової підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дем'яненко Н.М., Прудченко І.І. Історія вищої жіночої освіти в Україні: Київський Фребелівський педагогічний інститут (1907-1920 рр.): Монографія. – К.: Видавець Л. Галіцина, 2005. – 492 с.
2. Панкратов А.В. Духовное воспитание в свете современного естествознания // Педагогика. – 2000. – № 7. – С. 23-29.
3. Пирогов Н.И О ходе просвещения в Новороссийском крае и о вопиющей необходимости преобразования учебных заведений // Избранные педагогические сочинения. – М.: Педагогика, 1985. – С. 56-70.
4. Рачинский С.А. Сельская школа: Сб. статей / Сост. Л.Ю. Стрелкова. – М.: Педагогика, 1991. – 178 с.
5. Ушинський К.Д. Проект учительської семінарії // Вибр. пед. тв.: В 2 т. – К.: Радянська школа, 1983. – Т. 2. – С. 31-55.